

Петлюра С. В.

ВИБРАНІ ТВОРИ ТА ДОКУМЕНТИ.—

К., Фірма «Довіра», 1994.— 271 с.;

*ВІН — З КОГОРТИ ВОЖДІВ (Кращі конкурсні
праці про дореволюційну діяльність Симона Петлюри)*

К., Дніпро, 1994.— 151 с.

Ці дві рецензовані книги вийшли друком у Києві до 115-річчя з дня народження С. В. Петлюри. Важливо не тільки те, що в Україні згадали про річницю з дня народження одного з визначних українських політичних діячів ХХ століття, а й те, що до цієї події поставилися серйозно, на науково-дослідницькому рівні. Це необхідно підкреслити з огляду на те, що С. В. Петлюра належить до тих історичних постатей, навколо яких десятиріччями вирували політико-ідеологічні пристрасті. З одного боку, у прокомуністичній історіографії він поставав як «авантюрист», «погромник» тощо. (Принагідно зауважимо, що чимало зусиль до формування цього стереотипу доклав В. К. Винниченко. І про це ще йтиметься.) З іншого боку спостерігався процес «іконізації» С. В. Петлюри, глорифікації його образу, коли чи не кожен крок його короткого життя (а він прожив всього 47 років) подавався виваженням і сповненням мудрості. Зрозуміло, що обидві ці крайні точки зору були далекими від історичних реалій.

Нині зроблено відчутний крок на шляху до істини. Саме так, на мою думку, слід розцінювати появу двох рецензованих книжок. Перша є збірником вибраних праць самого С. В. Петлюри і має умовний поділ на три частини: перша відбиває його громадську і журналістську діяльність у 1902—1914 рр., друга — під час революційно-військової доби 1917—1920 рр., третя — еміграційний період 1920—1926 рр. Кожному розділу передує коротка стаття, в якій йдеться про роль С. В. Петлюри в контексті подій відповідного періоду. Видання містить також псевдоніми і криптоніми С. В. Петлюри, його короткий життєпис і статтю молодого дослідника О. Чекмишева «Публіцистика Симона Петлюри в контексті національного міфа» з передмовою літератора П. М. Мовчана.

Друга книга — «Він — з когорти вождів» є збірником наукових розвідок молодих українських авторів, відзначених преміями конкурсів праць про дореволюційну діяльність С. В. Петлюри. Цей конкурс був проведений в Україні у 1992 р. Товариством Української бібліотеки імені Симона Петлюри в Парижі. У цьому виданні вміщено праці Т. Пустовіта «Симон Петлюра. (Полтавський період)», Н. Сидоренко «Сповідання національного «я». (Публікації Симона Петлюри у партійному тижневику «Слово», 1907—1909 рр.)», О. Чекмишева «Під дамокловим мечем розбрату. (Симон Петлюра. Міфи і міфотворчість)», А. Ткачука «Симон Петлюра. (Політична і культурна діяльність до 1917 року)», а також короткі вступну і прикінцеву статті, що відповідно належать директорові Української бібліотеки імені С. Петлюри в Парижі В. Михальчуку і заступникові голови представництва цієї бібліотеки в Україні Д. Степовику.

Своїм змістом рецензовані книжки дають можливість простежити генезу і еволюцію поглядів С. В. Петлюри, той шлях, який він пройшов

від діяча, спочатку зв'язаного марксистською ідеологією і партійною програмою (він належав до Української соціал-демократичної робітничої партії) до позапартійного державника, Голови Директорії Української Народної Республіки, еволюцію від українського автономізму, через федералізм, до сповідування державної самостійності України. Разом з тим уважний читач не може не помітити послідовності й цільності громадсько-політичної позиції С. В. Петлюри, котрий вже з 1900 р. був зв'язаний з Революційною українською партією (РУП), яка проголосила своєю метою незалежність України і з якої виросла УСДРП. Тому не дивно, що навіть в ранніх творах його марксистська, соціал-демократична лексика, просякнута пафосом соціального визволення, органічно переплітається з консеквентним обстоюванням інтересів українства, критикою консервативно-шовіністичної лінії російських урядових кіл. Так, у статті «Українські катедри і український пролетаріат» (1907 р.) читаємо: «Не маючи своєї власної школи, своїх національних інституцій, геній пригнобленої нації нидіє, йому насильно підрізують крила, а сама нація швидко йде до денационалізації, не розвивається, а гине, не буває розцвітом своїх духовних сил, а поволі завмирає. І коли шкоду велику од чужої культури почуває на собі ціла пригноблена нація, то подвійну муку зазнає від неї пролетаріат цієї нації. Ненормальний стан чужої освіти і культури, насильно нав'язаних, відчуває перш усього і більш усього соціально покривджений член пригнобленої нації. Він не може користуватись, як слід, ні школою, де для нього, починаючи від мови, все чуже, ні інституціями державними та громадськими, ні всім тим, що дає і витворює чужа культура. Він знає причини такого лиха і свідомо бореться проти нього. Але не обмежує цієї боротьби, як націоналіст, однією тільки боротьбою за національні права, а повстає проти капіталістичного ладу, який між іншими формами гніту для свого добробуту вимагає і гніту над недержавними націями». (Петлюра С. В. Вибрані твори та документи.— С. 50—52).

Обидва рецензовані видання об'єднує і те, що вони переконливо руйнують вигадану свого часу В. К. Винниченком, а згодом охоче підхоплює офіційною комуністичною історіографією версію про те, ніби до революції 1917 р. С. В. Петлюра ніякими своїми якостями ні в політиці, ні в культурній громадській галузі не був помітний. Вже самий зміст надрукованих статей, а також факти біографії С. В. Петлюри (чимало з них оприлюднено вперше) засвідчують, що він висвітлював і формулював програмні позиції в політиці, а не тільки інформаційні та критичні повідомлення про поточне життя. Надзвичайно цікаво у зв'язку з цим є розвідка Н. Сидоренко про публікації С. В. Петлюри у газеті «Слово» у 1907—1909 рр. (Він з когорти вождів.— С. 44—73). Його виступи торкались і партійно-політичної, і соціально-економічної і культурно-мистецької проблематики, підтверджуючи широкий спектр інтересів, ерудицію, прагнення осмислити все те, що хвилювало українську інтелігенцію. У статті «І. Франко — поет національної честі» (1913 р.) він писав: «Франкова поезія, крім своїх художніх вартостей, правда, не завжди однакових, цінна ще тому, що в ній надзвичайно правдиво і глибоко відбивається психологія діяльного українця, що зрозумів те лихе становище, в якому опинився рідний народ, що щільно підійшов до хиб свого національного характеру, до червоточин національної волі. Ось чому знати цю поезію — це наблизитись до пізнання самих себе». (Петлюра С. В. Вибрані твори та документи.— С. 114). Ці слова з повною підставою можна адресувати публіцистичним творам самого С. В. Петлюри.

Принципово важливим є те, що автори видання «Він — з когорти вождів» не ідеалізують діяльність С. В. Петлюри в дореволюційний період. Зокрема, Н. Сидоренко зупиняється на колізіях, що мали місце, коли він працював в газеті «Рада». Правильність такого підходу підтверджується, зокрема щоденниковими записами відомого політич-

ного діяча і вченого, академіка С. О. Єфремова: «Петлюру я знаю либонь з 1905 р. Ближче до нього придивився року 1907, коли він був за секретаря в «Раді». І ближча знайомість була не на його користь. Багато було в ньому тоді есдечеського духу — хвастливості, доктринерства і несерйозності. Були й неправильні штучки, через які довелося йому одмовити від секретарювання в «Раді». ...Потім він зник у Москві. Коли я вступив з ним уже 1912 року в редакції «Української жизни», я не пізнав колишнього Семена: виріс, споважнів, розвинувся, занехаяв свої колишні витівки. В Центральній Раді в 1917—1918 рр. він був одним з найбільш вдумливих і розвинених політиків. По тому, як уступив він до Директорії, я з ним мало стрівся, але кожного разу робив він гарне враження. Люди, що з ним працювали за останніх, найважчих для України часів, кажуть, що це був справжній державний муж з умінням поводитись з людьми, обернутись в трудних обставинах, підбадьорити серед бою, виказати особисту кмітливність, що так чарує простих людей. В усякому разі... це була єдина безперечно чесна людина в діях, що їх революція винесла у нас на поверх життя. Грушевський — пожалься, боже, що з ним сталося; Винниченко крутиться, мов тріска в ополонці; решта — просто дрібні, нікчемні людиці. Один Петлюра стояв на своїй позиції, не похитнувшись, і коли б не переможні сили, то свого був би досяг».

У точності останніх слів С. О. Єфремова можна переконатись, прочитавши другий розділ вибраних творів та документів С. В. Петлюри, що містить документи, підписані ним як генеральним секретарем військових справ УНР, пізніше як Головою Київської земської управи та Всеукраїнського союзу земств і нарешті — як Головним отаманом і Головою Директорії УНР (1917—1920 рр.). І знову крізь документи проглядає його чітка і послідовна позиція. Так, після державного перевороту П. Скоропадського він апелює до німецького посла Мума з метою припинення арештів й ув'язнення громадян в різних районах України (Петлюра С. В. Вибрані твори та документи.— С. 154—159). Наказ Головної команди військ УНР від 26 серпня 1919 р. (№ 131) є одним з переконливих свідчень того, що С. В. Петлюра ніколи не був організатором єврейських погромів і ніколи не захощував до їх організації. Більше того, він вимагав суворої кари тим, хто був винен у грабінництві і погромах. У вже згаданому наказі за № 131 — а це лише один з документів антипогромницького спрямування, — звертаючись до старшин і козацтва, Петлюра підкреслював: «Виступайте зі зброєю проти справжнього ворога й пам'ятайте, що наше чисте діло вимагає й чистих рук... Всіх же, що підбурюватимуть вас на погроми, рішуче наказую викидати геть з нашого війська й віддавати під суд jako зрадників Вітчизни. Суд же нехай судить їх по їхніх вчинках, не жаліючи для злочинців найсуворіших кар закону. Уряд УНР, розуміючи всю шкоду від погромів для держави, видав до всього населення краю відозву, в якій закликає виступити проти заходів ворогів, що підіймають погроми єврейського населення». (Петлюра С. В. Вибрані твори та документи.— С. 160).

Документи і матеріали цього розділу містять інформацію для роздумів над причинами поразки УНР, відбивають багатогранні зусилля самого С. В. Петлюри по консолідації сил українського національно-визвольного руху, його погляд на підгрунття багатьох тогочасних подій. Наведемо слова з промови 20 травня 1920 р.: «І в мене були моменти, коли безсильно впадали руки, коли здавалося, що гасне віра в святу ідею, та ці моменти людської перевтоми були тоді, коли я не бачив єднання й активності в нашій суспільності, а бачив тільки партійні роздори, які доводили до того, що багато людей не вбачали за деревами лісу, за партійними інтересами інтересів державних. В такі хвилини я пригадував собі слова Мазепи: «Нема згоди, всі пропали». Та тепер не можна повторювати похибок минувщини». (Там же. С. 169).

В листопаді 1920 р., після припинення воєнних дій між Польщею і Росією і впертої безуспішної боротьби армія УНР на чолі з С. В. Петлюрою та Урядом, не бажаючи капітулювати, переходить Збруч і опиняється у таборах для інтернованих у Польщі. С. В. Петлюра керує роботою еміграційного уряду УНР, інформаційною діяльністю українців у міжнародних колах, підтримує зв'язки з Україною, зрозуміло, з тими силами, які протидіяли більшовицькому режимові. У 1923 р. він виїхав з Польщі і після короткого перебування в Австрії, Угорщині, Швейцарії в жовтні 1924 р. оселився в Парижі, де організував видання тижневика «Тризуб». С. В. Петлюра виступав активним організатором української еміграції, під псевдонімами друкував статті в українській емігрантській пресі. Частину цих праць знаходимо в третьому розділі збірника документів і матеріалів.

Безсумнівно, 1920—1926 рр. були для С. В. Петлюри періодом ґрунтовних роздумів над подіями минулого. Знов і знов він повертається до сюжетів, які йому видаються важливими. Так, у зверненні «До населення України і повстанців» (1921 р.) він чітко окреслює своє ставлення до єврейського питання, викриває більшовицьку пропаганду, яка твердить, що українські повстанці нищать єврейське населення (Петлюра С. В. Вибрані твори та документи.— С. 179—180). Неодноразово він повертається до питання про укладення Варшавського договору 1920 р. з Польщею (це, до речі, один з найбільших «гріхів», що їх приписувала С. В. Петлюрі прокомуністична історіографія), пояснює, що «умова, підписана урядом УНР з Польщею, є логічним наслідком тієї зрадницької розкладової праці, що її провадили збільшевичені елементи українського громадянства на користь Москви в момент української національної боротьби з нею» (Там же.— С. 241).

Серед інших праць особливий інтерес викликає солідна за обсягом праця «Сучасна українська еміграція та її завдання» (1923 р.), в якій детальному аналізу піддано все те, що повинна, на думку автора, робити 100-тисячна на той час українська еміграція, щоб не тільки зберегти себе від денационалізації, а й щоб служити потребам України. Між іншим ця детальна робота, в якій С. В. Петлюра виступає на рівні державного (хоча й екзильного) керівника, як діяч-організатор, зайвий раз засвідчує, що його вбивство у травні 1926 р. в Парижі не було актом «особистої помсти» якогось дрібного ремісника-годинникаря, а мало політичний характер. Було усунуто одну з ключових постатей української еміграції, людини, яка знала, що і як робити в ім'я досягнення своєї мети, вміла мобілізувати інших для цієї справи.

Ознайомлення з рецензованими виданнями дає підстави і для критичних зауважень і міркувань. Вітаючи як перший крок вихід в Україні збірника вибраних творів та документів С. В. Петлюри, не можна не пожалкувати про невеликий обсяг книги (15,3 обл.-вид. арк.). Цим обумовлено те, що до неї не увійшло багато праць С. В. Петлюри, важливих для розуміння його світогляду та громадсько-політичної позиції (наприклад, написана 1925 р. чимала розвідка «Московська воша», яка була призначена для українського підпілля, що продовжувало боротьбу проти більшовизму). Вже це робить актуальною і нагальною потребу у більш фундаментальному виданні документів і матеріалів С. В. Петлюри, до якого можна було б включити не тільки те, що вже друкувалось, скажімо, у збірниках «С. Петлюра. Статті, листи, документи» (США, 1956, 1979 рр.), а й архівні документи, що зберігаються в Україні. Обов'язковими для цієї книги повинні бути такі неодмінні для науково-документального видання атрибути, як іменний, предметний, географічний покажчики, а також докладні коментарі. Останнє вкрай необхідно, оскільки багато суджень і тверджень С. В. Петлюри були продиктовані суто політичною кон'юктурою або його недостатньою поінформованістю з приводу тих чи інших подій. Скажімо, навряд чи варто сьогодні беззастережно сприймати його оцін-

ки діяльності М. О. Скрипника. Можна навести інші приклади. Майбутнє видання, підготовку якого мають здійснити професійні історики і архівісти, на нашу думку, сприяло б більш повній і науково-вивірений оцінці ролі С. В. Петлюри в контексті історії України.

Один з авторів книжки «Він — з когорти вождів» цілком слушно зауважує, що, незважаючи на вже наявні публікації, ґрунтовної наукової праці, в якій би відтворювався портрет С. В. Петлюри всебічно, донині не маємо. Те, що це так, певним чином підтверджує і сама згадана книжка. Коли знайомишся з її змістом, переконалися насамперед в необхідності уточнення багатьох фактів біографії С. В. Петлюри. Причому навіть тих, що вважались хрестоматійними. Наприклад, Т. Пустовіт на підставі виявлених архівних документів уточнює дату виключення С. В. Петлюри із семінарії. (Він — з когорти вождів.— С. 25). Гадаємо, що на дослідників чекає ще багато цікавих моментів, коли життєпис С. В. Петлюри готуватиметься в першу чергу на архівних джерелах.

У післямові в книзі «Він — з когорти вождів» професор Д. В. Степовик зауважує: «Спробуйте сьогодні змусити написати щось, окрім лайки, про Петлюру маститого історика «гражданской войны»: навіть коли б він і перелицювався під прихильника самостійної України, він об'єктивної праці про це не може написати внаслідок своєї природи, яка склалася на скрижалях «класової теорії». Тільки молодь, що здатна сприймати реалії у незасмічене сумління і в чистий розум, може розкопати монблани брехні, напівправди і злостивної пропаганди та дістатися правдивих джерел історії». (Він — з когорти вождів.— С. 148). Думка слушна, але потребує певного застереження: цей пошук молодих дослідників повинен визначатись самим фактичним, історико-архівним матеріалом, а не певним висхідним пафосом та ідеалізацією, на які страждають інколи деякі діаспорні видання. Гадаємо, що це слід враховувати і про це варто пам'ятати організаторам наступних конкурсів на кращі праці про С. В. Петлюру. Такий підхід зовсім не припинюватиме значення його ролі і місця в українській історії, а лише засвідчить високу наукову якість подальших досліджень, зміцнить довіру читача до них.

Своєю появою рецензовані видання розширюють коло питань сучасного петлюрознавства, актуалізують ті з них, котрі в першу чергу потребують осмислення. Так, на нашу думку, важливим є створення монографії, присвяченої поглядам С. В. Петлюри на проблеми національної державності, оскільки саме ці погляди були піддані комуністичною пропагандою найбільш брутальним перекрученням. Ініціаторами і виконавцями цього дослідження могли б — за їх згодою — виступити Інститут національних відносин і політології НАН України, Інститут історії України НАН України та інші зацікавлені наукові заклади.

Можна було б висловити ще деякі зауваження і міркування, але вони зовсім не применшують того, що зроблено авторами і упорядниками обох рецензованих видань. Ще раз вони засвідчують, що не «дрібним бухгалтером і маленьким журналістом», як того хотів В. К. Винниченко, і не «авантюристом», як того бажала радянська історіографія, а символом боротьби за українську державність увійшов в історію С. В. Петлюра. Відтак і розповідь про нього, дослідження його життя і діяльності мають бути об'єктивними, серйозними і всебічними.

Ю. І. ШАПОВАЛ (Київ)